

Ще рік тому, у грудні 1917 р., Маруся допомагала встановлювати радянську владу в місті Харкові, а у квітні 1918 р. отримала подяку від керівництва більшовиків за революційну діяльність.

З Харкова Марію відправили до Москви для проведення суду над нею.

25 січня 1919 р. газета «Правда» повідомляла про рішення московського революційного трибуналу. М. Г. Никифорову визнали винній в дезорганізації і дискредитації радянської влади, у непокорі місцевим радам у сфері військових дій. Звинувачення в організації незаконних грабежів і в проведенні незаконної реквізиції трибунал довести не зміг і тому вони були скасовані. Отаманка була засуджена до дуже своєрідного покарання – позбавлення права займати керівні та командні посади впродовж шести місяців з дня проголошення судового вироку і передавалася на поруки члену Центрального виконавчого комітету, анархо-комуністу Аполлону Кареліну, який пропагував стратегію радянського анархізму і головнокомандувачу більшовицькими силами, її прибічнику з часів їх першої зустрічі в Парижі, Володимиру Антонову-Овсієнко, які надавали Марусі як фінансову, так і політичну підтримку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кушнарёв Н. И. С чего всё начиналось // Красная звезда (Чугуев). 1967. 10 окт. (№ 121). С. 4.
2. Мочалин И. Боевые годы Чугуева // Красная звезда (Чугуев). 1977. 19 июля (№ 86). С. 4.

О. М. Янкул

НЕКРОЛОГИ ЯК МАТЕРІАЛ ДЛЯ КОНСТРУЮВАННЯ БІОГРАФІЙ (НА ПРИКЛАДІ «ХАРКІВСЬКОГО КАЛЕНДАРЯ» І «ХАРКІВСЬКОГО ЗБІРНИКА» НА 1888–1896 РР.)

Анотація. Стаття присвячена некрологам, які публікувалися у статистико-інформаційному виданні «Харківський календар» і його додатку – «Харківському збірнику». Всього у цих виданнях було виявлено 11 некрологів як відомим у наш час особистостям (О. К. Сіверс, Л. С. Ценковський та ін.), так і маловідомим (В. І. Баршевський, П. П. Полікарпов та ін.). Звертається увага на ці тексти як на інструмент конструювання біографій, оскільки на той час у Харківській губернії не існувало окремих довідників чи енциклопедій, присвячених місцевим діячам. Внаслідок цього, багато імен з часом могли бути забутими. Робиться висновок про те, що тексти даних некрологів здебільшого розкривали не лише інформацію про їхнє життя та діяльність, а й вказували на конкретні особисті якості, що є цінним для розуміння особистості в цілому і подальшої роботи над аналізом життєписів.

Ключові слова: некрологи, біографія, Харків, «Харківський календар», «Харківський збірник».

Abstract. The article is devoted to obituaries published in the statistical and informational publication Kharkiv Calendar and its supplement Kharkiv Miscellany. In total, 11 obituaries were found in these publications, both for well-known personalities (O. Sivers, L. Tsenkovsky, etc.) and little-known ones (V. Barshevsky, P. Polikarpov, etc.). Attention is drawn to these texts as a tool for constructing biographies, since at that time there were no separate reference books or encyclopaedias dedicated to local figures in Kharkiv province. As a result, many names could have been forgotten over time. It is concluded that the texts of these obituaries mostly revealed not only information about their lives and activities, but also pointed to specific personal qualities, which is

valuable for understanding the personality as a whole and further work on the analysis of biographies.

Keywords: *obituaries, biography, Kharkiv, Kharkiv Calendar, Kharkiv Miscellany.*

Некролог (або як його ще називають «In Memoriam») – це стаття чи замітка з приводу смерті людини, що містить стислу інформацію про її життя та діяльність [9, с. 112]. Вони є своєрідною пошаною людини, яка пішла у засвіти і, власне, першим нарисом після смерті, який може окреслювати її життєвий шлях. Особливу цінність цей жанр набуває ще й тоді, якщо за життя особа не мала опублікованої біографії, таким чином даючи старт для конструювання її життєпису. Власне, такі особи представлені у некрологах, що були опубліковані у статистико-інформаційному збірнику «Харківський календар» на 1888 р. і його додатку – «Харківському збірнику» за 1888 та 1896 рр.

Зазначимо, що некрологи як джерело вже неодноразово привертати увагу дослідників. Підтвердженням тому є численні статті та інші праці, де вони стають предметом дослідження у різних аспектах. Так, наприклад, Л. Джигун і Н. Якобчук у своїх публікаціях розглядали некрологи у сукупності зі спогадами для вивчення біографій різних діячів [4; 18]; Н. Белікова у своїй статті використовує некрологи як інструмент для дослідження повсякденного життя [3], і т. д. Відомі й окремі збірники некрологів, зібраних з часописів (зокрема «In memoriam: некрологи на сторінках українських педагогічних часописів кінця XIX – початку XXI ст. (за матеріалами фондів Педагогічного музею України)» [1]. Такі приклади можна продовжити.

Метою даної статті є не лише огляд і аналіз інформації з некрологів, які опубліковані у «Харківському календарі» та «Харківському збірнику», а й привертання уваги до постатей маловідомих місцевих діячів, які, тим не менш, зробили певний внесок у ту справу, якою займалися.

При написанні статті використовувалися загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також спеціально-історичні, зокрема, історико-порівняльний, який дав змогу визначити спільні та відмінні риси у некрологах, представлених на сторінках означених видань.

Всього нами було виявлено 11 некрологів (саме так вони позначалися). З них 8 опубліковані у «Харківському календарі» на 1888 р. (опубліковані у «Відділі III. Місцевому довідковому»), 2 – у «Харківському збірнику» за той самий рік і 1 – у «Збірнику» за 1896 р. У «Харківському календарі» та «Харківському збірнику» за 1896 р. ці тексти не мають авторства, а от

у «Збірнику» за 1888 р. некрологи написані громадським діячем, гласним Харківської міської думи і членом міської управи Ф. А. Павловським (1839–1906). Зважаючи на те, що тексти подібного характеру були лише в одному випуску «Харківського календаря» (а всього було видано 49 томів) і двох «Харківського збірника» (було опубліковано 12 томів), можна припустити, що вони розмістилися там у якості експерименту, не на постійній основі. Можливо, це було пов'язано з тим, що з номерів на 1884–1887 рр. у даних виданнях з'явилася рубрика «Видатні уродженці і діячі Харківської губернії». Ймовірно, некрологи були своєрідним продовженням цієї справи.

Всі некрологи, які опубліковані у «Харківському календарі» на 1888 р., присвячені особам, які померли у 1887 р., про що є відповідна підрядкова примітка. Оскільки у цій рубриці були представлені не лише загальновідомі діячі, то у тих, про кого ми менше знаємо сьогодні, визначити точний рік народження є складним завданням, тому ми орієнтувалися на певні дані у тексті (наприклад, що людина померла на такому-то році життя, хоча тут також виникає проблема, наскільки достовірними є ці дані і скільки все ж таки було повних років), тому поруч з деякими такими датами ми ставимо знак питання.

Отже, розпочинається рубрика у «Харківському календарі» на 1888 р. з некрологу юристу Віктору Івановичу Баршевському (?–1887). Тут дізнаємося деякі біографічні факти про нього. Уродженець Чернігівської губернії. Закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету, після того служив по судовому відомству в канцелярії Міністерства юстиції і на різних подібних посадах, зокрема губернського прокурора. Понад 15 років був членом Харківської судової палати. Але також підкреслено й те, що В. І. Баршевський займався і науковою діяльністю, зокрема збирав рукописи Магдебурзького права і Литовського статуту. Про свій досвід у цій діяльності він робив доповідь Київському юридичному товариству. Вказано також, що йому висловлював подяку юрист і громадський діяч О. Ф. Кистяковський (1833–1885) за надання десяти таких рукописів для написання своїх праць. Помер 15 березня¹ 1887 р., похований у своєму маєтку Жолвінці у Чернігівській губернії [2, с. 242].

Наступний некролог присвячений купцю Вольфу Григоровичу Іткіну (1813?–1887), який помер 3 травня. Він більш розлогий, аніж В. І. Баршевському. У даному тексті акцент зроблений на діяльності покійного у Харківському губернському статистичному комітеті (далі – ХГСК). Комітет зокрема займався виданням «Харківського календаря». Тож, з некрологу дізнаємося, що діяльність В. Г. Іткіна у Харкові розпочалася приблизно

¹ Всі дати подані за старим стилем.

у 1864 р. До цього він мав торгівлю у Бердичеві, потім жив у Москві у якості комісiонера від бердичiвських купцiв. У Харковi був комісiонером Бакланова, яким став перебуваючи у Москві, а також комісiонером деяких iноземних фiрм, якi займалися торгiвлею пуху i пера (якi саме це були фiрми – не вказується). Але одним з видiв його дiяльностi з 1858 р. було написання оглядiв ярмаркiв, якi він вiдвiдував, зокрема у Харковi. Оприлюднював цi данi зокрема у газетi «Харкiвськi губернськi вiдомостi». У 1867 р. В. Г. Iткiн зробив докладний огляд чотирьох харкiвських ярмаркiв i подав цi матерiали до ХГСК, який опублiкував їх у «Пам'ятнiй книжцi Харкiвськoї губернiї» на 1868 р. Пiсля того сам автор став членом ХГСК, де йому було доручено збирання вiдомостей про ярмарки у Харковi, а також про торгiвлю i деякi види мiсцевої промисловостi. Цi данi потiм друкувалися у «Харкiвському календарi». Вказано, що Вольф Григорович не отримував винагороду за цю працю, а ХГСК видавав йому 175 карбованцiв на рiк на особистi витрати. За поданням голiв ХГСК В. Г. Iткiн отримав 4 золотi медалi за свою дiяльнiсть. Зазначено також, що ХГСК не знайде iншої такої людини для справи, якою займався В. Г. Iткiн, тому що у нього був досвiд у такiй специфiчнiй справi та щире бажання бути корисним iншим. Наприкiнцi некрологу також подано список праць купця у рiзних виданнях з поясненням, що цей перелiк наводиться для осiб, якi б забажали зайнятися вивченням харкiвськoї торгiвлi загалом i ярмаркової зокрема. Пiдкреслюється, що це важливий предмет, який чекає на дослiдникiв [6, с. 243–245].

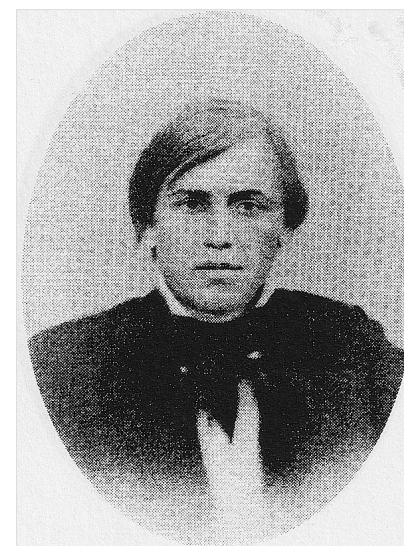
Iнший некролог присвячений аптекарю i фармацевту, спецiалiсту з судової медицини Фрiдрiху Бернгардовичу (Бернардовичу) Коху (1830?–1887), який пiшов у засвiти 14 липня. Цей текст є доволi коротким, але розкриває певнi досягнення покійного у своїй галузi. Зокрема вказано, що він одним з перших почав прикладати до дослiдження кровi спектральний аналіз, а також є одним з перших, хто почав постачати у Харкiв штучнi мiнеральнi води. Також зазначено, що Ф. Б. Кох протягом 30 рокiв володiв однією з найстарiших аптек у Харковi спочатку як орендатор, а потiм у якостi власника [8, с. 245].

Наступний некролог присвячений iсторику Михайлу Назаровичу Петрову (1826–1887), який пiшов з життя 24 сiчня. У ньому ми не знаходимо бiографiчних даних, але бачимо огляд дiяльностi. Так, вказується, що М. Н. Петров – вихованець Харкiвського унiверситету, якому вiддав 35 рокiв свого життя. Обiймав посаду завiдувача кафедри загальної iсторії. Читав курси з iсторії середнiх віків, давню i нову iсторії, а також певний час спецкурс про Петра I. Простежується погляд автора некрологу на Михайла Назаровича як викладача. Наприклад, вказано, що він був прекрасним лектором i вимагав від iсторикiв художнього опису епохи, яку вони дослiджують,

оскiльки сам дотримувався цього принципу у своїх працях. Крім того, наводиться список його основних праць, серед яких «Нариси з всесвітньої iсторії», «Новiтня нацiональна iсторiографiя Нiмеччини, Англії i Франції», «Iсторична пiдготовка» [14, с. 245].

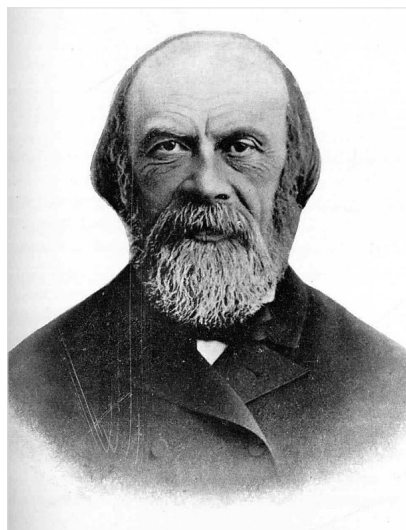
Наступний некролог у «Харкiвському календарi» на 1888 р. присвячений харкiвському губернатору, графу Олександрi Карловичу Сiверсу (1823–1887), який помер 18 липня. У тексті про нього також зроблений акцент не на бiографiчних вiдомостях, а на його дiяльностi, зокрема у Харкiвськiй губернiї. Так, з некрологу дiзнаємося, що він вперше з'явився у якостi дiяча губернiї у 1854 р. на посадi вiце-губернатора, а у 1862–1866 рр. обiймав посаду губернатора. Зазначено, що вище керiвництво iмперії вшанувало його визнанням i подякою за дiяльнiсть зі звiльнення селян. О. К. Сiверс був також почесним громадянином мiста Харкiв i почесним членом ХГСК². У 1874 р. він обiлишив державну службу i займався громадською дiяльнiстю (зокрема, був головою Харкiвського вiддiлення Червоного Хреста, почесним мировим суддею по Валкiвському повіту тощо) [15, с. 246].

Ще один некролог присвячений iконописцю Єгору Iвановичу Колтуновському (1818–1887), який помер 1 жовтня. Текст про нього є доволi

Земл. 1. М. Н. Петрос

² Згiдно з «Положенням про губернськi та обласнi статистичнi комiтети» від 1860 р., губернатор мав їх очолювати.

Світл. 2. Л. С. Ценковський

коротким і біографічні відомості у ньому відсутні. Зазначено, що він був одним з кращих іконописців і до особливо вдалим його творів належать ікони, які зображують страждання і хресну смерть Ісуса Христа (перелік таких ікон і де вони знаходяться, не надається). Підкреслено, що покійний був знайомий з В. Н. Каразіним (1773–1842), який ним опікувався, а також знав Г. Ф. Квітку-Основ'яненка (1778–1843). Згідно з некрологом, іконописець помер у великій бідності і був похований на Холодногірському кладовищі [7, с. 246].

Наступний некролог присвячений доволі відомому вченому-ботаніку та мікробіологу Леву Семеновичу Ценковському (1822–1887), який помер 25 серпня у Лейпцигу (Німеччина). У тексті доволі докладно розписаний його життєпис, але оскільки він є знайомим вченим і про нього написано доволі багато статей, то зупинятися на його біографічних відомостях ми не будемо. Звернемо увагу лише на те, що у некролозі підкреслено, що покійний уславився зокрема тим, що розробив вакцину проти сибірської виразки, а у ботаніці його ім'я пов'язане з новим напрямком (мається на увазі мікробіологія) і багато професорів-ботаніків вважають його своїм вчителем [17, с. 246–247]. Зазначимо, що у «Харківському збірнику» за 1888 р. також містилася велика стаття про Л. С. Ценковського авторства Ф. А. Павловського. Проте ми не

можемо назвати її некрологом, бо ця публікація швидше тяжіє до науково-популярної статті [12, с. 216–228].

Завершує рубрику некрологів у «Харківському календарі» текст, присвячений громадському діячу, керівнику акцизних зборів Харківської губернії Петру Єгоровичу Нікіфоракі (1842?–1887), який 21 серпня вчинив самогубство внаслідок душевної хвороби, яку приховував від оточуючих. Так, з некрологу можна дізнатися деякі факти з його біографії. Він закінчив курс у Михайлівському артилерійському училищі у Санкт-Петербурзі, після чого вступив до артилерійської академії, але через хворобу був змушений перервати навчання і піти на службу до міністерства фінансів. У 1868–1880 рр. служив по акцизному відомству Харківської губернії, де пройшов усі службові ступені і відповідно вивчив усі види і галузі акцизної справи. У 1883 р. П. Є. Нікіфоракі був направлений для захисту інтересів казни у Чернігівську губернію, після чого обіймав пост керівника акцизних зборів у Подольській губернії, де накопичилося багато зловживань. У некролозі підкреслюється, що за 2 роки роботи там покійного акцизна справа Подольської губернії була перестворена. Відзначається також, що призначення Петра Єгоровича знову до Харківської губернії викликало радість у чиновників акцизного управління, які сподівалися на його розум, високу чесність та глибокі знання місцевих умов, але його передчасна смерть обірвала ці сподівання [10, с. 247].

Розглянемо некрологи, які публікувалися у «Харківському збірнику» за 1888 р. У ньому також містяться тексти, присвячені особам, які померли у 1887 р. Перший з них присвячений садівнику Парфентію Полікарповичу Полікарпову (?–1887), який помер 29 листопада. Цей некролог доволі розлогий (за обсягом він є найбільшим з розглянутих попередньо). Його автор Ф. А. Павловський особисто знав покійного ще з дитинства, коли той обіймав посаду садівника університетського ботанічного саду, і багато з ним спілкувався протягом життя. Тому фактично деякі біографічні відомості про нього та інші деталі, описані в некролозі, автор знав з його розповідей про себе (так виходить з тексту), і перевірити їх достовірність практично неможливо. Так, наприклад, з тексту ми дізнаємося, що П. П. Полікарпов навчався у Полтавському училищі садівництва до того моменту, поки цей заклад не розформували. Після того він потрапив до Карачівки на околиці Харкова, де працював садівником у родині Щербініних. Автор некрологу припускає, що саме за їхньою протекцією Парфентій Полікарпович став працювати в університетському саді. На початку 1870-х рр. міський голова Харкова Є. С. Гордієнко (1812–1897) запропонував йому стати міським садівником. На цій посаді, швидше за все (точно не вказано), він перебував до кінця життя. Завдяки його праці з вирощування розсадника

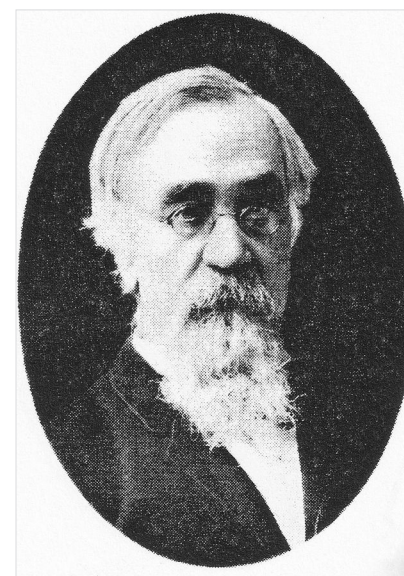
у міському саді, були насаджені всі міські сквери. Ф. А. Павловський називає П. П. Полікарпова «патріархом серед садівників», підкреслює його відданість своїй справі і готовність прийти на допомогу будь-кому, хто був любителем рослин. Окрім цього, наводяться кілька розповідей про ставлення до садівництва з боку міської влади, на цьому фоні присутня критика через некомпетентність у питанні міських насаджень генерал-губернатора С. О. Кокошкіна (1795(1796)–1861), та багато інших цікавих епізодів, на яких ми не будемо докладно зупинятися. Невідомо точно, у якому віці пішов з життя П. П. Полікарпов. Автор некрологу лише вказує на те, що йому було приблизно 85 років, він пережив свою дружину і доньок і помер у крайній бідності [13, с. 247–252].

Наступний некролог значно менший за обсягом і присвячений вчителю, педагогу Григорію Григоровичу Лапчинському (1851?–1887), який помер 25 вересня у віці 36 років. Автор некрологу Ф. А. Павловський також особисто був знайомий з покійним. З тексту можна дізнатися, що він народився у Стародубському повіті Чернігівської губернії, у родині бідного священника. Закінчив місцеве духовне училище, а у 1877 р. – Московську духовну академію, отримав ступінь кандидата богослов'я. Після того викладав у духовній семінарії в Архангельську, а у 1878 р. його перевели до Харкова наглядачем духовної семінарії (у тексті Ф. А. Павловський називає її училищем). Паралельно з цією посадою, викладав у жіночому єпархіальному училищі. Уславився тим, що займався перебудовою приміщень семінарії, на чому наполягав і отримав згоду від духовенства. Автор тексту підкреслює, що Г. Г. Лапчинський піклувався не лише про споруди, а й про побут учнів (зокрема про їжу, одяг, образ життя). Зазначено, що завдяки старанням Григорія Григоровича будь-якому відвідувачу ставало зрозумілим, що в основі виховання тут не страх, а жива і свята любов [11, с. 253–254].

Останній некролог, який був надрукований у «Харківському збірнику» за 1896 р., присвячений економісту, заслуженому професору статистики і політичної економії Харківського університету Івану Петровичу Сокальському (1829–1896), який помер 30 квітня 1896 р. Цей текст розміщений на окремій сторінці, з рамкою у вигляді аркуша паперу з завитими кінцями зверху і знизу, а наприкінці некрологу зображено маленький череп з перехрещеними кістками під ним. Автор не вказаний. У даному випадку акцент робиться не на біографічні дані, а на співпрацю покійного з ХГСК. Так, наприклад, вказано, що у 1862–1869 рр. та у 1876–1886 рр. І. П. Сокальський обіймав посаду помічника голови Комітету. Він брав участь в одиноким переписі жителів Харкова у 1866, 1873 і 1879 рр., а також у 1877–1878 рр. – у роботі з укладання списків населених місць і земле-

власництва Харківської губернії. З 1879 р. він був головою комісії з дослідження кустарних промислів при ХГСК і потім опублікував три випуски праць цієї комісії. Також з 1882 по 1885 рр. публікував від імені Комітету щомісячний журнал «Статистичний листок». Крім того, підкреслено, що Іван Петрович був пристрасним поборником гуманності і правди, вірив у народ і молодь, був талановитим вченим, політичним діячем і музикантом [5, с. III].

Отже, описані нами некрологи другої половини XIX ст. на сторінках «Харківського календаря» і «Харківського збірника», за умови відсутності на той час біографічних довідників і енциклопедій про місцевих діячів, були доволі цінним інструментом для конструювання біографій цих людей у майбутньому. Всі ці некрологи різні за обсягом (найбільші присвячені В. Г. Іткіну та П. П. Полікарпову, найменший – Є. І. Колтуновському). Тексти здебільшого розкривали не лише інформацію про їхнє життя та діяльність, а й вказували на конкретні особисті якості, що є цінним для розуміння особистості в цілому. Проте тут варто також враховувати те, що жанр некрологу не передбачає критики особи, який він присвячений і тексти будуються на принципі «про померлого треба говорити або добре, або нічого». Тому для повного портрету людини з урахуванням різних поглядів на неї, це є джерелом недостатнім. Звісно, імена деяких

Світл. 3. І. П. Сокальський

з наведених осіб були з часом забуті або про них залишилося недостатньо інформації, чи вони зустрічалися лише в окремих розвідках (як, наприклад, Є. І. Колтуновський) [див.: 16 та ін.]. Тим не менш, на сторінках вказаних видань ми зустрічаємо некрологи, присвячені не лише відомим діячам (як, наприклад, Л. С. Ценковський), а й маловідомим, що, сподіваємося, дасть поштовх для подальшого відродження цих імен у місцевій історії і пошуку більш детальної інформації про них.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. In memoriam: некрологи на сторінках українських педагогічних часописів кінця XIX – початку XXI ст. : (за матеріалами фондів Пед. музею України) / уклад. О. П. Міхно. Вінниця : Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2022. 356 с.
2. Баршевський, Віктор Іванович // Харьковський календарь на 1888 год (високосный) / изд. Харьков. губерн. стат. комитета. Харьков, 1888. С. 242.
3. Белікова Н. Некрологи як джерело з історії повсякденного життя сільського парафіяльного духовенства українських єпархій РПЦ : (на матеріалах журналу «Вера и разум») // Нові сторінки історії Донбасу. 2017. № 26. С. 27–40.
4. Джигун Л. Мемуарна література як джерело вивчення біографії українських еміграційних письменників // Філологічний дискурс. 2017. Вип. 6. С. 34–44.
5. Иван Петрович Сокальский : (некролог) // Харьковський збірник / изд. Харьков. губерн. стат. комитета. Харьков, 1896. Вып. 10. С. III (разд. паг.).
6. Иткин, Вольф Григорьевич // Харьковський календарь на 1888 год (високосный) / изд. Харьков. губерн. стат. комитета. Харьков, 1888. С. 243–245.
7. Колтуновський, Егор Іванович // Харьковський календарь на 1888 год (високосный) / изд. Харьков. губерн. стат. комитета. Харьков, 1888. С. 246.
8. Кох, Фридрих Бернгардович // Харьковський календарь на 1888 год (високосный) / изд. Харьков. губерн. стат. комитета. Харьков, 1888. С. 245.
9. Некролог // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-укл. Ю. І. Ковалів. Київ, 2007. Т. 2: М–Я. С. 112.
10. Никифораки, Пётр Егорович // Харьковський календарь на 1888 год (високосный) / изд. Харьков. губерн. стат. комитета. Харьков, 1888. С. 247.
11. Павловський Ф. Григорій Григорьевич Лапчинський // Харьковський збірник / изд. Харьков. губерн. стат. комитета. Харьков, 1888. Вып. 2. С. 253–254 (разд. паг.).
12. Павловський Ф. Лев Семёнович Ценковський // Харьковський збірник / изд. Харьков. губерн. стат. комитета. Харьков, 1888. Вып. 2. С. 216–228 (разд. паг.).
13. Павловський Ф. Парфентій Поликарпович Поликарпов : (некролог) // Харьковський збірник / изд. Харьков. губерн. стат. комитета. Харьков, 1888. Вып. 2. С. 247–252 (разд. паг.).

14. Петров, Михаил Назарович // Харьковський календарь на 1888 год (високосный) / изд. Харьков. губерн. стат. комитета. Харьков, 1888. С. 245.
15. Сиверс, гр., Александр Карлович // Харьковський календарь на 1888 год (високосный) / изд. Харьков. губерн. стат. комитета. Харьков, 1888. С. 246.
16. Хіріна Г. О. Егор Іванович Колтуновський: відроджуємо забуті імена // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання богослов'я та історії Церкви» : (до 20-річчя створення Харківської єпархії), 5 листопада 2019 р., м. Харків. Харків, 2020. С. 406–410.
17. Ценковський, Лев Семёнович // Харьковський календарь на 1888 год (високосный) / изд. Харьков. губерн. стат. комитета. Харьков, 1888. С. 246–247.
18. Якобчук Н. О. Спогади та некрологи сучасників як джерело дослідження біографії Григорія Шерстюка (1882–1911) // Інноваційна педагогіка. 2022. Вип. 51. Т. 2. С. 31–36.